

STICHTING
MENNO VAN COEHOORN

BESCHERMHEER Z. K. H. DE PRINS DER NEDERLANDEN

JAARVERSLAG

OVER

1948

Jaarverslag over 1948

Inleiding.

De ondergetekenden geven hierbij verslag van hetgeen de Stichting Menno van Coehoorn in het jaar 1948 heeft verricht ter bescherming van de objecten, welke aan haar zorgen zijn toevertrouwd en overigens haar warme belangstelling genieten. Vele, zo niet alle die objecten, zijn aan te merken als Monumenten van Geschiedenis en Kunst in de algemene zin van het woord, van Krijgsgeschiedenis en Vestingbouw- of Versterkingskunst in engeren zin en veelal tevens als Monumenten van Natuur- en Landschapsschoon.

Hierin is de verklaring te vinden van het feit dat wederom van vele zijden onze medewerking of voorlichting is ingeroepen, zowel door Historici, Kunstverzorgers en Militairen als door Natuur- en Landschapbeschermers.

Wij zouden aan die veelvuldige verzoeken niet met enig succes hebben kunnen voldoen, indien niet steeds op zo ruime wijze onze taak ware verlicht door de verschillende organen van de Rijksmonumentenzorg, om slechts de voornaamste onzer medestanders te noemen.

Hun allen, dus ook onze Correspondenten en de vele particulieren die van hun sympathie voor ons werk blijk gaven, spreken wij hier onze oprechte dank uit.

Besturen, Commissiën en Correspondentschappen.

In het *Hoofdbestuur* werden de in 1948 periodiek aftredende leden, de heren SCHUKKING, Jhr. SIX VAN WIMMENUM, CLEIJNDERT en MOHR herkozen, terwijl als nieuwe, persoonlijke leden werden benoemd de Heren Dr. W. J. A. VISSER, Hoofd van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en H. J. SCHOOLLAND, Kapitein der Genie. De Heer SCHUKKING werd tevens als lid van het *Dagelijks bestuur* herkozen. De Kapitein MOHR trad tot en met de vergadering van het Dagelijks bestuur van 15 April als *Adjunct-secretaris* op, doch vroeg wegens drukke dienstwerkzaamheden ontheffing uit die functie. Hij werd van de vergadering van 4 Juni af vervangen door de Kapitein SCHOOLLAND, die echter wegens zijn benoeming tot Eerst-

aanwezend-Ingenieur te Gorinchem, in October eveneens moest aftreden en van de Vergadering van 11 October af werd vervangen door de Majoor der Genie J. H. ACKERSTAFF. Het instituut der *Correspondenten*, van wie vele in het verslagjaar weer nuttig werk voor de Stichting deden, werd uitgebreid met de Heer Mr. G. A. BONTEKOE, burgemeester van Ooststellingwerf te Oosterwolde (Fr.) die op ons verzoek tot Correspondent voor de provincie *Drente* werd benoemd. Wat de *Studiecommissie* betreft, hiervan werd het werk voortgezet door de Secretaris, in hoofdzaak ten behoeve van de in het vorige jaarverslag reeds vermelde studiën over kleine vestingwerken en de vestingen Naarden en Maastricht. Het lid dier Commissie Luitenant-Kolonel Dr. J. W. WIJN, werkzaam bij het Krijgsgeschiedkundig Instituut van de Generale Staf, houdt bij zijn ambtelijke bestudering van de Spaanse Successieoorlog geregeld contact met onze Stichting en met het Archief der Koninklijke Landmacht.

Leden, donateurs en begunstigers.

Sedert de verschijning, in Juli 1948, van het vorige Jaarverslag, zijn toegetroten:

als *donateur* de Studiekring voor de Veluwe te Arnhem, en als begunstiger (in alfabetische volgorde):

J. H. ACKERSTAFF, Majoor der Genie te 's-Gravenhage,
ARCHITECTENBUREAU VERHAGEN, KUIPER, GOUWETOR en de
RANITZ te Rotterdam,

Mr. R. J. VAN BEEKHOFF, Burgemeester van Zoelen, te Kerk-
Avezaath,

B. J. BUMA, Kolonel der Cavalerie te Bandoeng,

L. J. DE DECKER, Kolonel der Artillerie b. d. te 's-Gravenhage,

G. FABIUS, Luitenant-Kolonel der Artillerie b. d. te Voorburg,

J. FABIUS, Res. Kapitein K.N.I.L. te 's-Gravenhage,

J. J. VAN KEULEN, Luitenant-Kolonel der Infanterie te
's-Gravenhage,

F. M. VAN LEEUWEN, te Zeist,

Ir. G. A. OVERDIJKINK, Bilthoven,

Dr. Ir. W. M. VAN ROSSUM DUCHATTEL, te Alkmaar,

K. VAN SPAENDONCK, te Tilburg,

J. C. SPAICH, Generaal-Majoor b.d. te 's-Gravenhage,

G. J. W. UDO, Wethouder van Ophemert te Zennewijnen bij
Tiel,

Ir. J. D. SEPERS, Houtvester v/h Staatsbosbeheer te Alkmaar,
 H. C. TESINK, Kapitein der Genie te Apeldoorn,
 Ir. H. WEEZEMAN, Res. Kapitein der Infanterie te Gorinchem,
 C. WILLEMS, Wachtmeester H.K.A.G. te Bandoeng.
 Van de Heer F. SILLEM, op blz. 9 van het Verslag 1941—1945
 vermeld, ontvingen wij alsnog opgave van zijn adres te Haarlem.
 Door overlijden ontvielen ons als begunstiger de Heren:
 H. R. BOEREE (oud-Secretaris der Stichting), Ir. Jos. Th. J.
 CUYPERS J. VAN ECK, Dr. A. L. HEERMA VAN VOSS, C. M. VAN
 KOOLWIJK en Mr. A. LOOSJES.

Voor het lidmaatschap bedankten in het verslagjaar, voorzover
 niet reeds in het vorige Jaarverslag vermeld, de begunstigers
 Ir. D. A. VAN AALDEREN, D. A. GOEDEWAGEN, Th. HERMANS,
 Ir. J. KOUWER, JACOB MEES, P. M. MELTZER, C. DE ROOY,
 E. W. SPREIJ, Dr. A. STAVERMAN, W. A. STORM DE GRAVE,
 Jhr. Ir. J. W. STORM VAN 'S-GRAVESANDE, P. M. TUTEIN
 NOLTHENIUS en P. J. VAN DE VELDE terwijl Mr. A. C. VROON
 van de ledenlijst werd afgevoerd wegens oninbaarheid van
 zijn contributie.

Het ledental van ongeveer 200 is dus bijna hetzelfde gebleven,
 mede dank zij hen, die gevolg gaven aan onze oproep in de
 beide vorige Jaarverslagen gedaan, om vrienden en belang-
 stellenden als lid aan te werven. Naast onze welgemeende
 dank hiervoor menen wij toch verplicht te zijn (gezien de vele
 afvalligen) die oproep nogmaals te herhalen.

Financiële toestand.

Zoals gebruikelijk volgt hier een overzicht van de uitgaven
 en inkomsten gedurende het verslagjaar.

Financieel Overzicht 1948.

	Lasten:	Baten:
Contributies	—	f 943,—
Interest	—	„ 161,82
Willemstad	f 4102,98	„ 3776,82
Secretariaat	„ 705,49	—
Reis- en verblijfkosten	„ 69,55	—
Bijdragen en contributies aan derden	„ 105,—	—
Diverse onkosten	„ 170,19	—
Nadelig saldo	—	„ 271,57
	<u>f 5153,21</u>	<u>f 5153,21</u>

Stamkapitaal	f	1902,—
Fonds voor Aankopen	„	2250,—
Fonds voor Herstellingen	„	3000,—
Fonds Willemstad	„	11948,93

Vergaderingen, bezoeken, excursies.

De Jaarvergadering werd op 29 Juni 1948 gehouden in het mooie oude Raadhuis te *Naarden*, onder Voorzitterschap van de Heer W. H. COOL. Voor onze nieuwe Voorzitter en zijn mede-leden van het Dagelijks bestuur was het enigszins een teleurstelling dat slechts 6 van de overige 18 Hoofdbestuursleden tegenwoordig waren.

Op de vergadering welke in de aanvang door de Burgemeester van Naarden, de Heer J. VISSER Jr., als gastheer, werd bijgewoond, volgde een lezing over de geschiedenis van de vesting Naarden (zie bijlage 1 van dit Verslag) en daarna een rondwandeling langs een gedeelte der wallen en in de kazematten. Hieraan namen behalve het Bestuur, een 18-tal begunstigers der Stichting en andere belangstellenden deel.

Het Dagelijks Bestuur kwam elke maand in vergadering bijeen en genoot daartoe de gastvrijheid van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in zijn gebouw op het Smidswater te 's-Gravenhage.

Evenals in vorige jaren hield ook in 1948 het Dagelijks bestuur geregeld besprekingen met verschillende autoriteiten, gemeentebesturen en andere officiële lichamen.

In het verslagjaar werden voorts bezoeken gebracht aan historische vestingwerken en vestingsteden, waarvan wij in het bijzonder hier willen noemen behalve Naarden: Amersfoort, Blokzijl, Bredevoort, Brielle, Doesburg, Elburg, Gorinchem, Groenlo, Haarlem, Hasselt, 's-Hertogenbosch, Heusden, Hulst, Klundert, Lichtenvoorde (schans), Mook, Neder-Hemert, Nieuwpoort, Noordwijk (kustbatterij), Ommen (Ommerschans), Retranchement, Sluis, Stevensweert, Terheijden (Spinolaschans, Kleine Schans), linie van den Hout, linie van de Munnikhof, Texel (Oude Schans c.a.), Veere, Vught (lunetten), Willemstad, Woudrichem, Zutphen en Zwolle (Nieuwe of Engelse Werk).

Tentoonstellingen, lezingen en verdere propaganda.

De Secretaris gaf advies aan de Heer L. W. C. GERLACH te Amsterdam bij diens ontwerp voor een maquette van het

beleg van 's-Hertogenbosch in 1629, welke op de tentoonstelling van de 80-jarige oorlog in het Prinsenhof te Delft te zien was. Het bleek niet gemakkelijk, van de aanvals- en verdedigingswerken en tevens van de situatie der bekende watermolens van *Leeghwater* in een zo kleine ruimte als een tentoonstellingszaal een duidelijke voorstelling te geven! Voor een goed begrip was daarom aan de wand een overzichtskaart van het beleg opgehangen.

Op verzoek van de Voorzitter van het Algemeen Nederlands verbond leverde de Secretaris voorts een bijdrage voor het Gedenkboek voor den Vrede van Munster: „*Van oorlog en Vree*”, in de vorm van een geïllustreerd artikel over het beleg van Hulst in 1645.

Van de *vestingfront-maquette* van het Oud-Nederlandse stelsel werd aan de leden van het Hoofdbestuur en de Correspondenten een afbeelding (plattegrond) benevens een profieltekening toegezonden, beide van verklarende opschriften voorzien.

De ondervoorzitter droeg zorg voor het vermenigvuldigen en bijwerken dezer tekeningen.

Bovendien ontvingen de Correspondenten een rondschrĳven, waarin hun medewerking werd ingeroepen voor het signaleren van mijnen, e.d. welke nog dikwijls worden aangetroffen in of nabij oude vestingwerken, als gevolg van de oorlog.

Overigens verwijzen wij, wat het werk onzer *Correspondenten* betreft, naar het volgende hoofdstuk.

Over *historische vestingwerken in het buitenland* verzamelde de Secretaris reeds verschillende gegevens, welke t.z.t. voor publicatie in aanmerking zullen komen om daardoor onze Stichting ook buiten de landsgrenzen bekend te maken.

Zo bezichtigde hij tijdens een reis naar Denemarken de citadel van Henrick Ruse te *Kopenhagen* en de eveneens prachtig bewaarde gebastioneerde linie uit de 17e eeuw aldaar, alsook verschillende Kastelen, waarvan o.a. *Kronborg* te Elseneur, voorzien van Nieuw-Nederlandse buitenwerken, helaas ten dele gesloopt.

Voor wat *België* betreft werd het contact met Professor *Jos. Breuer* te Brussel en *Dr. Nowé* te Gent aangehouden. Naar aanleiding van de toezending van het Jaarverslag over 1947 aan eerstgenoemde, schreef deze een artikel in de *Nation Belge* van 13 November 1948, getiteld „*Préservons nos vieux remparts*”, waarin hij onze Stichting ten voorbeeld

stelt aan zijn landgenoten en hen opwekt, Binche en Arlon te verzorgen als Willemstad en Naarden.

Dit artikel heeft ook in Zwitserland de aandacht getrokken. In December vestigde onze begunstiger Ir. H. L. SWART te 's-Gravenhage, de aandacht der Stichting op de in 1837 gebouwde *Citadel Prins Frederik* te Weltevreden, waarvan volgens mededeling van de Landsarchivaris te Batavia, afbraak in de toekomst niet uitgesloten zou zijn, evenals daarvan reeds in 1938 sprake was.

Ofschoon dit object niet onder de rechtstreekse bemoeiingen onzer Stichting valt, hebben wij — na kennisneming van het bestaande vestingplan en verdere ingewonnen inlichtingen — niet gearzeld, aan het verzoek om adhesie te betuigen voor het behoud van dit monument, gevolg te geven.

Tenslotte kwam den Secretaris toevallig ter kennis dat nabij Savannah in *Noord-Amerika* een belangrijk oud vestingwerk bestaat, het *fort Pulaski*, dat in de jaren van 1829 tot 1847 werd gebouwd, een belangrijke rol speelde in de oorlog tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Staten, toen het in 1862 werd belegerd en gebombardeerd, en dat thans gerestaureerd, als Nationaal Monument in ere wordt gehouden. Op aanvraag werden onlangs nadere bijzonderheden en een mooi uitgevoerde brochure verstrekt.

Algemeen.

Bemoeiingen der Stichting met historische vestingwerken.

Evenals in de beide vorige jaarverslagen ¹⁾ zijn de objecten *provinciesgewijs* vermeld, waarbij de volgorde der provinciën voor een beter overzicht *geografisch* is aangenomen. Voor elke provincie zijn de objecten in *alfabetische* volgorde behandeld. In *bijlage 2* van dit Verslag is een overzicht gegeven van de historische vestingwerken, waarvan in 1948, na bericht en raad van de Stichting aan de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg, door het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen de restauratie werd gesubsidieerd (c.q. voortgezet) of waaromtrent door genoemde Rijkscommissie aan dat Ministerie advies werd uitgebracht.

¹⁾ Van de oude jaarverslagen, lopende van 1932 af, zijn op aanvraag bij het Secretariaat, exemplaren gratis verkrijgbaar, zolang de voorraad strekt, voor niet-leden tegen betaling van f 0.25 per exemplaar.

Groningen.

Nieuweschans.

De wallen te *Nieuweschans* zijn, zeer tot leedwezen van de Stichting, vrijwel geheel verdwenen zodat restauratie daarvan helaas tot de vrome wensen zal moeten behoren. Op het nog aanwezige gedeelte ervan is slechts de bakstenen onderbouw van de vroeger aldaar aanwezige molen blijven staan, over het behoud waarvan nog niet is beslist.

Friesland.

Sloten.

Voor het herstel van de walmolen te *Sloten* werd door de Stichting een subsidie van f 25.— ter beschikking gesteld.

Drente.

In overleg met de Drentse Praehistorische Vereniging wordt de mogelijkheid tot restauratie van de *Zwartendijkster Schans* onderzocht, waartoe door ons medewerking aan deze Vereniging werd toegezegd.

Overijssel.

Blokzijl.

Mede door de bemoeiingen van de Stichting werd van het aanvankelijke voornemen om de nieuwe Provinciale weg langs de Westrand van *Blokzijl* te maken, afgezien, terwijl een plan in studie werd genomen om deze weg zodanig te traceren, dat de Westelijke wallen van *Blokzijl* behouden kunnen blijven.

Hasselt.

De Stichting zal een wakend oog houden op het uitbreidingsplan der gemeente *Hasselt* ten einde te voorkomen dat de historische belangen te zeer zouden worden geschaad door het uitbreiden van het industrieterrein buiten de grachten van de stad.

Ommerschans.

Nadat de Stichting had waargenomen dat door de bewoners van het Rijksasyl voor psychopathen de binnengracht van de *Ommerschans* met vuil en afval geleidelijk verder werd

gedempt, riep zij met goed gevolg de medewerking van de Directeur van genoemd asyl in, om hieraan een einde te maken.

Zwolle.

Het gevaar van bebouwing door de Waterleiding Maatschappij van het voormalige *Engelse Werk* is, mede door een terzake afwijzend advies van de Directeur van de Provinciale Planologische Dienst in Overijssel, voorlopig afgewend. Deze zaak blijft echter de aandacht van de Stichting vragen; in verband hiermede zal aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen advies worden verstrekt omtrent de waarde als monument van geschiedenis en kunst van dit oude vestingwerk uit de tijd van Coehoorn.

Gelderland.

Bredevoort.

Op 24 Juni werd een bezoek gebracht aan het oude vestingstadje Bredevoort, waar nog enige belangrijke resten van de grachten en wallen (molenbastion) over zijn.

Het behoud en gedeeltelijke herstel daarvan werd met de Burgemeester van Aalten, tot welke gemeente Bredevoort behoort, besproken.

Doesburg.

Met het restaureren van een gedeelte der wallen te Doesburg werd op 29 November een begin gemaakt.

Omtrent de beweiding van de wallen werden op advies van de Stichting door Monumentenzorg beperkende voorwaarden gesteld aan de Dienst der Domeinen, die de wallen verpacht; het rietgewas en de jacht wordt eveneens door Domeinen verpacht.

Met de Rijkswaterstaat is, teneinde de wallen zoveel mogelijk intact te houden, overleg geopend aangaande het tracé van de nieuw aan te leggen Rijksweg, die de z.g. Hoge Linie eventueel zal moeten doorsnijden.

Groenlo.

Met voldoening constateerde de Stichting dat het nieuwe uitbreidingsplan van de gemeente *Groenlo* voorziet in een zo volledig mogelijk conserveren van het nog bestaande gedeelte van de stadswallen; de nieuwe bebouwing is geheel buiten

de voormalige vestingwerken geprojecteerd. Door de Stichting werd voorts advies aan de gemeente verstrekt om een, op een der voormalige Bastions staande fabriek door middel van bomen aan het gezicht te onttrekken, als onderdeel van het in het vorige Jaarverslag vermelde beplantingsplan van het ravelijn Styrum.

Lichtenvoorde.

Op 24 Juni werd de *Besselingerschans* door het Dagelijks Bestuur der Stichting bezocht; waardevolle gegevens hieromtrent werden uit het boekwerk van Hugo de Groot „*Grolae Obsidio c.a.*” (van 1629) verkregen.

Neder-Hemert.

Van herbepanting van de „*kleine schans*” nabij het Kasteel Neder-Hemert is in dit verslagjaar nog niets gekomen; de Stichting blijft echter diligent en zal met de eigenaar van de Schans alsnog besprekingen voeren. In afwachting van de resultaten daarvan werd door de Stichting aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen verzocht de herbepanting van de Oude Schans alsnog uit te doen stellen.

Nieuw St. Andries.

De Stichting stelde zich door middel van een aldaar gebracht bezoek op de hoogte van de aard van bij het *fort Nieuw St. Andries* ontdekte oude resten van vestingwerken. Hiertoe werd door de Stichting voor Bodemkartering op aanvraag een luchtfoto van het fort en omgeving verstrekt.

Ijsseloord en Kandia.

Met behulp van de Stichting voor Bodemkartering werd eveneens getracht de juiste ligging van de voormalige *schansen Ijsseloord en Kandia* te bepalen, zulks naar aanleiding van een belangrijk rapport terzake van de Heer H. STAM, Correspondent onzer Stichting.

Limburg.

Heumen (bij Mook).

Tot grote voldoening van de Stichting kwam — behoudens het alsnog aanbrengen van een bescherming tegen verstuiwing — het herstellen van de *Heumense Schans* in de loop van het verslagjaar gereed. Het verbeteren van de omgeving

en toegangsweg van deze Schans blijft echter nog zorg baren, in verband waarmede de aandacht van de Westeroenen van Meeteren-Stichting op dit onderwerp werd gevestigd, welke laatstgenoemde Stichting hiermede in eerste aanleg bemoeienis heeft.

Maastricht.

Betreffende de aanleg van het omstreeks 1701 gebouwde fort *St. Pieter* werden door de Stichting inlichtingen verstrekt. De Stichting zal het toekennen van een Rijkssubsidie in de kosten voor het uitgeven van een boek door de Heer L. MORREAU betreffende de geschiedenis der vestingwerken van Maastricht bevorderen.

Stevensweert.

Een voor het instandhouden van het nog aanwezige algemene grondplan van de voormalige vesting Stevensweert nadelige uitbreidingsplan van deze gemeente — men was voornemens twintig nieuwe woningen binnen de Singelgracht inplaats van daar buiten te bouwen — kon bijtijds worden verijdeld, dank zij de gezamenlijke bemoeiingen van de Stedebouwkundige van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, het Hoofd van de Provinciale Planologische Dienst in Limburg en de Stichting, wier Dagelijks bestuur ter gelegenheid van een terzake op 5 April aan Stevensweert gebracht bezoek contact met de beide hiervoor genoemde functionarissen opnam.

Noordbrabant.

's-Hertogenbosch, Fort Isabella.

De Stichting heeft de aanvankelijk door het Ministerie van Oorlog voorgenomen slechting van de overblijfselen van de enveloppe helpen voorkomen, aangezien in dat geval een zowel historisch als landschappelijk belangrijk monument zou verdwijnen. Ruime medewerking hierbij werd verkregen van de Commissie voor Stadsschoon van 's Hertogenbosch en van de Commissie Stad en Dorp van de Bond Heemschut. Tezamen met vertegenwoordigers van deze lichamen, alsmede met de Directeur van Gemeentewerken te 's Hertogenbosch, bezichtigde de Stichting het voormalige fort, waarop in de jaren 1914—1916 de Isabellakazerne is gebouwd.

Heusden.

Van zijn aanvankelijke voornemen om terplaatse en nabij de vestingwerken een jachthaven aan te leggen, heeft het gemeentebestuur om financiële redenen afgezien, zodat voorshands dit nadeel voor de wallen is voorkomen. De Rijkscommissie voor Monumentenzorg heeft thans de wederopbouw- en uitbreidingsplannen van de gemeente in behandeling voor wat de monumenten betreft, zodat met reden mag worden verwacht, dat bij het verwezenlijken dier plannen tevens het ongeschonden behoud van de vestingwerken zal worden nagestreefd.

Klundert.

Aan de heer H. B. E. WARNAARS, begunstiger der Stichting, werden op diens verzoek inlichtingen verstrekt betreffende het restaureren van de vestingbeer voor het Kroonwerk aldaar.

Fort aan de Uppelsche dijk.

Tegen het afgraven der wallen van een nevenbatterij van het fort aan de Uppelsche dijk heeft de Stichting geen overwegende bezwaren geopperd, daar zij deze wallen niet van voldoende belang acht om ze als monument te behouden.

Willemstad.

Het in de vroegere toestand herstellen der wallen c.a. te Willemstad vordert slechts langzaam en vereist de voortdurende aandacht van de Stichting.

Daar de subsidiëring door de Commissie Overleg Landschaps-herstel in de kosten voor het vervangen van 270 doodgegane jonge eiken moest wachten totdat de herbepplanting volledig haar beslag zou hebben verkregen, werd contact terzake opgenomen met de Afdeling Natuurbescherming van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Een definitieve regeling is echter nog niet getroffen.

Inzake de door de Duitsers gevorderde bomen werd aan het Hoofd van de Dienst der Genie ter kennis gebracht, dat de Stichting haar rechten op de vergoeding voor deze bomen volledig handhaaft.

Het Ministerie van Oorlog keurde goed dat de scherfmuur voor enige bomvrije gebouwen en enkele gebouwen zelve in overleg met de Eerstaanwezend-Ingenieur der Genie te Breda door de Stichting worden opgeruimd.

Dit kon echter nog niet geschieden met het zwaar beschadigde bomvrije gebouw op Bastion II, wegens de omvang van dat gebouw. Een aan de binnenzijde der langs de z.g. binnensingel staande bomen gelegen greppel die voor het moderne militaire verkeer gevaarlijk was geworden, werd gedicht en gedeeltelijk vervangen door een nieuwe greppel aan de buitenzijde van de bedoelde bomen.

Het nabij Bastion IV gelegen brugje, dat voor munitietransporten moet dienen, zal door de Genie in overleg met de Correspondent der Stichting, de Heer MARIS te Willemstad, op kosten van de Stichting worden hersteld (raming ongeveer f 600.—).

Met de Eerstaanwezend-Ingenieur der Genie werd voorts overleg gepleegd over de bediening van het duikersluisje in de Westelijke beer ten behoeve van het onderhouden van een behoorlijke waterstand in de hoofdgracht der vesting.

De Burgemeester van Willemstad richtte een verzoek tot de Stichting om het nog aanwezige gedeelte van een keer-muur tegen vechtwagens bij de voormalige Landpoort te doen opruimen. De urgentie hiervan wordt echter door ons betwijfeld.

Door de Nederlandse Heide Mij. werd in het verslagjaar ongeveer f 4.000.— verwerkt aan te Willemstad verrichte herstelwerkzaamheden.

Wat het herstel van de *Molen* betreft heeft thans de molenaar de gedeeltelijk voor andere doeleinden dan voor de restauratie door hem verbruikte schadevergoeding van f 3.000.— in haar geheel voor het herstel ter beschikking gesteld.

De Stichting handhaaft haar toezegging, een subsidie van f 800.— in de kosten van de restauratie te verlenen, terwijl — op voorwaarde dat ook de gemeente een bijdrage daartoe zal geven — door het College van advies inzake door oorlogsgeweld beschadigde monumenten aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen gunstig is geadviseerd inzake de subsidiëring van de restauratie van de molen.

Het op erfpachtsterrein van de Stichting geplaatste gedenkteken van de mobilisatie 1914—1918 wordt door de gemeente onderhouden, doch de overdracht ervan aan de Stichting is tot op heden nog niet geschied. Er wordt n.l. nog gewerkt aan een plan voor het plantsoen rondom dat gedenkteken.

Het grotendeels vernielde *Wachthuis* aan de voormalige Landpoort werd met de bijbehorende grond door het Ministerie van Oorlog aan dat van O. K. en W. in materieel beheer

overgedragen, zodat thans een opbouwplan kan worden ontworpen.

Met het puin, afkomstig van de afbraak van scherfmuren, voetmuren van door de Genie afgebroken loodsen, enz. kon een gedeelte van de wandelpaden worden verhard.

Een nog nader te regelen vraagstuk is het beweiden met schapen, c.q. het verpachten van gras het van de wallen. De oplossing hiervan is spoedig te verwachten.

Woudrichem.

Op advies van de Stichting aan Monumentenzorg werden enige aesthetische verbeteringen in de ontwerpen van de Oostelijke en Zuidelijke toegangsbruggen van gewapend beton tot de stad aangebracht, waardoor zij met het karakter van de vesting thans beter harmoniëren.

Zuiderwaterlinie.

De wallen van de *Spinolaschans* liepen gevaar voor een gedeelte te worden afgegraven, hetgeen gelukkig kon worden beperkt. Naar aanleiding van een verzoek van de Minister van Oorlog, de opinie van de Stichting te mogen vernemen aangaande het verkopen van militaire gronden in de Zuiderwaterlinie waarvan genoemde Schans deel uitmaakt, bracht de Stichting tezamen met de Genie en de Voorzitter van de Stichting Het Noordbrabantsch Landschap aan die militaire terreinen en werken een bezoek, en gaf zij de Minister in overweging, geen toestemming tot het afgraven van de verdedigingswerken in de Zuiderwaterlinie te verlenen en met de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen overleg te houden nopens het behoud van deze verdedigingswerken als monumenten van Geschiedenis en Kunst, dan wel als Natuur- of Landschapsmonument. De verkoop is toen niet doorgegaan, maar op het laatstgenoemde voorstel is het Ministerie van Oorlog voorsnog niet ingegaan.

Noordholland.

Haarlem.

De gedeeltelijke afgraving van het Prinsenbolwerk heeft nog niet plaats gehad; waakzaamheid blijft echter in deze geboden.

Den Helder.

Een voorgenomen plan tot opheffing van de oude linie van Den Helder (bestaande uit de forten Erfprins, Dirks Admiraal en Westoever met twee verbindingsliniën) had alle aandacht van de Stichting, doch het plan heeft, voorzover ons bekend is, tot nu toe geen definitieve vorm verkregen.

Naarden.

Ten aanzien van de wallen van Naarden werden de besprekingen met het stadsbestuur voortgezet. Er bleek n.l. een plan te bestaan voor een nieuwe uitweg langs het ravelijn voor de Amsterdamse poort. De Genie herstelde de beplanting van de bedekte weg; hopelijk zal bij toekomstige beplantingen aldaar voldoende aandacht worden besteed aan de uit een Geniebestek van 1880 verkregen gegevens, waarop reeds in het vorige Verslag de aandacht werd gevestigd. Tijdens een gemeenschappelijke vergadering op 1 April van het verslagjaar te Naarden van de Stichting en de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg legde de Stichting er de nadruk op, dat — in verband met het behoud der grachten en het gezicht op de wallen van buiten de stad — het verreweg de voorkeur verdient een in de naaste toekomst langs Naarden aan te leggen autoweg ten Noorden van de stad te traceren inplaats van de bestaande verkeersweg ten Zuiden om de stad te verbreden en te verhogen. Ter gelegenheid van de op 29 Juni van het verslagjaar te Naarden gehouden Jaarvergadering van het Hoofdbestuur van de Stichting hield de Correspondent voor het Gooi, de Heer C. A. DE BRUIJN, een interessante lezing over Naarden's geschiedenis, van welke lezing hij de Stichting naderhand een résumé aanbood (zie *bijlage 1* van dit verslag). Van de Bond Heemschut werd een aantal foto's van de vesting ontvangen.

Texel.

Van de voormalige Duitse verdedigingswerken in en op de duinen worden enige als woningen c.a. gebruikt, doch zijn de meeste met toestemming van de Minister van Oorlog door de zorg van het Staatsbosbeheer onder het zand gewerkt. Op 25 Augustus van het verslagjaar werd een bezoek gebracht aan de *Oude Schans* nabij Oude Schild, en de Stichting kwam — mede naar aanleiding van een brief van de Hoofdinspecteur van de D. U. W. te Alkmaar, Dr. Ir. W. M. VAN ROSSUM

DUCHATTEL — tot de slotsom, dat de geschiedkundige waarde van de Schans voldoende belangrijk is, om maatregelen voor haar behoud en herstel te overwegen; getracht zal worden, hiertoe subsidie te verkrijgen. Het is de Stichting tot haar leedwezen gebleken, dat de Oude Schans nog steeds werd afgegraven. Op haar verzoek stelde de Hoofdinspecteur van de D. U. W. zich verder in verbinding met de nieuwe eigenaar, het Waterschap „De Dertig Gemeenschappelijke Polders op Texel”, teneinde aan deze vernieling van de schans een einde te maken.

Utrecht.

Amersfoort.

De voorbereiding van de restauratie van twee muurgedeelten ten Noorden van de stad werd door de gemeente terhand genomen; door de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen werd daarvoor subsidie verleend. Plannen voor de definitieve restauratie zijn in bewerking.

Zuidholland.

Brielle.

De Stichting bracht bezwaren naar voren tegen het plan van de gemeente om op Bastion IV een semi-permanente vakschool voor meisjes te vestigen. Zij hield terzake overleg met het adviesbureau van de Rijksgebouwendienst en bracht op 18 December tezamen met twee architecten van Monumentenzorg een bezoek aan Brielle naar aanleiding van een verzoek van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg om advies, in verband met de stedenbouwkundige aspecten dier bebouwing.

Gorinchem.

Met het beplanten van de wallen zijn goede vorderingen gemaakt. Met het plan voor het aanbrengen van een uitweg voor voetgangers in de nog te herstellen bekledingsmuur van Bastion VI bij de Waterpoort kon de Stichting zich in beginsel verenigen, nadat een verzoek om terplaatse een oorlogsgedenkteken op te richten, door Monumentenzorg was afgewezen. Omtrent de juiste plaats en vormgeving van die uitgang werd met de Eerstaanwezend-Ingénieur der Genie te Gorinchem nader overleg gehouden.

De Stichting had geen bezwaren tegen een voorgenomen

verbreding van de waldoorgang terplaatse van de voormalige Arkelpoort, mits erop zal worden gelet dat de vorm der nieuwe te bouwen profielmuren in overeenstemming zal blijven met het karakter der vesting.

Ook het plan om in de toekomst op het ravelijn nabij de Dalemuitgang een gemaal te bouwen, kon in beginsel de goedkeuring der Stichting wegdragen, indien deze bouw met een restauratie van het ravelijn gepaard gaat. Zij zal er echter voor waken, dat het gezicht op de wallen van buiten de stad niet zal worden benadeeld.

Nieuwpoort.

Op verzoek van de Commissie van Advies voor uitbreidingsplannen in Zuidholland werd door de Stichting over het uitbreidingsplan van het N.O. gedeelte van de gemeente Nieuwpoort advies uitgebracht.

Mede door dit advies is voorkomen, dat een buitendijkse gracht wordt versmald en de daarbuiten gelegen grond wordt opgehoogd en bebouwd.

Noordwijk aan Zee.

De plannen voor het als historisch monument inrichten van de voormalige batterij bij het Golfterrein te Noordwijk aan Zee hebben gestadige voortgang. Door de zorg van de Luitenant-Kolonel der Genie, F. F. BLOK, van het Bureau Registratie verdedigingswerken, hebben wij tekeningen ontvangen van de betongebouwen, welke voor beheer en gebruik door de Stichting in aanmerking komen. Ook werd reeds in beginsel toestemming verkregen tot het in bruikleen overnemen van een kanon van 15.5 cm kaliber. Overleg met de Heer WOLTMAN, gebruiker der betongebouwen, met het Staatsbosbeheer en met de gemeente Noordwijk als eigenaren van het terrein, en met het Hoogheemraadschap van Rijnland als beheerder van de duinen, is nog gaande.

Zeeland.

Aardenburg.

Met bezorgdheid volgde de Stichting de gang van zaken in Aardenburg, waar reeds sedert geruimen tijd gedeelten van de vestinggrachten met stadsvuil werden gedempt. De Stichting sprak bij monde van haar Correspondent aldaar, de Heer J. J. ROSSEEL, de mening uit, dat dit stadsvuil beter kon worden

gebruikt om vervallen of afgegraven gedeelten der wallen door ophoging met dit vuil in de oude toestand te herstellen. Ook de voorgenomen bouw van een Jeugdhuis op de wallen draagt geenszins de goedkeuring van de Stichting weg en zij zal pogingen in het werk stellen om deze bouw te voorkomen.

Biervliet.

Er bestaat goede hoop dat het gehele uitbreidingsplan nog eens scherp onder de loupe wordt genomen en in overeenstemming met de inzichten van de Stichting en Monumentenzorg zal worden gewijzigd, zodat een deel der historische vestingwerken bewaard zal blijven.

Hulst.

Nadat was gebleken dat het uitbreidingsplan door de gemeenteraad was goedgekeurd en naar Gedeputeerde Staten was doorgezonden zonder dat de Stichting hierover nader was ingelicht, en met volkomen voorbijgaan van de door haar ingebrachte bezwaren, is alsnog met de ontwerper van het plan, het bureau VERHAGEN, KUIPER, GOUWETOR en DE RANITZ overleg gehouden, waarbij Ir. GOUWETOR van dat bureau heeft toegezegd, met de burgemeester van Hulst te zullen bespreken hoe met de door de Stichting naar voren gebrachte wensen alsnog rekening kan worden gehouden, voor wat het ravelijn aan de Dubbele poort betreft.

Retranchement.

Op 23 October 1948 werd de gerestaureerde standaardmolen plechtig weder in gebruik gesteld. Hierbij werd de Stichting door haar Correspondent, de Heer J. J. ROSSEEL, vertegenwoordigd.

De Stichting heeft voor deze restauratie subsidie verleend aangezien de molen het gezicht op de oude wallen opluistert.

Sluis.

De Studentencorpsen hadden het initiatief genomen het beplanten van de wallen, als geschenk aan H. M. de Koningin bij de herdenking van Hoogstderzelve 50-jarige Regering aan te bieden. In verband met de toestand van de beschadiging der wallen werden deze voorlopig slechts aan de voor- en aan de achterzijde beplant, en wel aan de grachtzijde met knotwilgen en overigens met populieren. Op een naar aanleiding hiervan

door B. en W. tot de Stichting gericht verzoek, om een jaarlijkse vergoeding wegens het verschil in opbrengst van de knotwilgen en de populieren van f 650.—, werd door de Stichting afwijzend geantwoord.

Weliswaar zijn door het te laat planten 80 % der geplante wilgen doodgegaan, doch de gemeente zal het volgende jaar nieuwe stekken zetten.

Op 27 Juli van het Verslagjaar woonden de Secretaris en de Penningmeester de door H. M. Koningin Wilhelmina verrichte overdracht van de bomen aan de gemeente Hulst bij.

Veere.

De Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen heeft subsidie verleend in de aankoop van een gedeelte der wallen door de Gemeente.

De Stichting adviseerde aan Monumentenzorg inzake het beplantingsplan van de wallen. Naar aanleiding hiervan is door de Minister van O. K. en W. aan het gemeentebestuur verzocht de plaatsen der plantgaten tezamen met het Staatsbosbeheer en de Stichting aan te wijzen.

IJzendijke.

Een volledig uitbreidingsplan van IJzendijke was in het verslagjaar nog niet in het bezit der Stichting gekomen, zodat niet vast staat in hoeverre met onze wensen zal worden rekening gehouden.

Aanwinsten.

Aangekocht werden voor de bibliotheek en de prentenverzameling:

Luchtfoto's van het fort *St. Andries* en omgeving (Stichting Bodemkartering).

Foto's van de vesting *Naarden* (A. SOFFREE).

Beschrijving van Ommen (1924), door C. E. W. NERING BÖGEL, Burgemeester van Ommen.

Ten geschenke werden ontvangen en in dank aanvaard:

41e jaarboek (1947) Genootschap Amstelodamum (met artikelen over het Kasteel der Heeren van Aemstel, door Dr. J. VAN BREEN en de Toren Svych Wtrecht door Dr. A. J. D'AILLY) van het Bestuur.

M. K. J. SMEETS (Gemeente-Archivaris) De vesting Roermond op het einde van de 14e eeuw, van de schrijver.

Foto's van het Kroonwerk te Klundert, van H. B. E. WARNAARS.
Tekeningen van betongebouwen, van het Bureau Registratie
Verdedigingswerken.

R. A. VAN ZUYLEN. Geschiedenis der stad 's Hertogenbosch
(1874), van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in ruil
voor een boekwerk over bekledingsmuren in vestingen.

Mr. G. A. BONTEKOE. Overdruk van „Een Zwitsersch dagboek
over het beleg van Delfzijl in 1813/'14", van de schrijver.

Kaarten van schansen en liniën in Noordbrabant en Noord-
holland, van C. A. DE BRUIJN.

Foto van Dokkum en 6 afbeeldingen van stadspoorten van
Maastricht (door F. SCHAEPKENS VAN RIEMST) van Jhr. Mr.
F. VAN RIJCKEVORSEL.

Artikel met foto's van Willemstad en de Wierickerschans in
het Gedenkboek „Vijftig jaren", van Mr. J. K. VAN DER
HAAGEN.

Tijdschriftartikelen over het fort Willem en:

BR. BORROMEUS, Maastricht in de 80-jarige oorlog, van Jhr. Mr.
F. VAN RIJCKEVORSEL.

Tekeningen van opgravingen van oude stadsmuren te Utrecht,
van Directeur Gemeentewerken.

Kaartje van de vesting Bourtange, van Directeur Provinciale
Planologische Dienst Groningen.

Ets havengezicht *Sas van Gent*, van Comité 4e eeuwfeest.

Artikelen over de vesting Stevensweert of Moncada, van de
schrijver, Mr. J. BELONJE.

Artikel „Préservons nos vieux remparts", van de schrijver
Prof. J. BREUER.

Foto's bastion IV te *Brielle*, van J. C. RAUE, Voorzitter Vak-
school voor meisjes aldaar.

Kaarten *Ommerschans* en omgeving, van Geneesheer-Directeur
Rijksasyls voor psychopathen te Avereest.

Fotocopie oude kaart Westwoldingerland, van burgemeester
van Bellingwolde.

Verschillende tijdschriftartikelen over Belgische steden en
vestingwerken, van A. BICKER CAARTEN.

Drs. L. E. M. A. HOMMERICH, *De Spieghel Historiael van
Heerlen* (1948), van de schrijver.

Besluit.

Vorenstaand verslag werd door de Secretaris verkort in de Jaarvergadering van 21 Juni 1949 uitgebracht.

De Adjunct-secretaris bewerkte, aan de hand van de notulen der Bestuursvergaderingen, in hoofdzaak het gedeelte, waarin de bemoeiingen der Stichting met historische vestingwerken in de provinciën zijn beschreven.

Gezien,
de Voorzitter,
W. H. COOL.

's-Gravenhage, Mei 1949.
De Secretaris,
W. H. SCHUKKING.
De Adjunct-secretaris,
H. WEEZEMAN,

BIJLAGE 1.

Kort overzicht van de lezing, op de Jaarvergadering van 1948, gehouden door de Heer C. A. DE BRUIJN, over: *De geschiedenis der Vesting Naarden*.

Te rekenen naar de verschillende systemen volgens welke deze sterkte in de loop van haar nu bijna 600-jarig bestaan is gebouwd en herhaaldelijk verbouwd, zouden wij haar geschiedenis kunnen verdelen in 5 *tijdperken*.

De eerste periode loopt van 1350 tot 1486, het jaar waarin stad en vestingwerken door een zware brand vernield werden. De tweede periode begint dan omstreeks 1491 en eindigt met de vernieling van de stad door de Spanjaarden in 1572. In 1579 is de vesting weer herbouwd en gaat de derde periode in. Vervolgens luidt het jaar 1675 het vierde tijdperk in, waarna, met de totale restauratie van 1868—1879 het vijfde en laatste tijdperk ingaat. Voor de bijzonderheden zie hierna (I—V). Omstreeks 950 ontstond aan de oever van de Zuiderzee, tussen het tegenwoordige Huizen en de uitspanning Valkeveen een ander Naarden, toenmaals Naruthi en in 1321 Nerden geheten; in de eerste helft van de 14e eeuw een aanzienlijke en bloeiende stad. In de nacht van de 15e Mei 1350 werd dit „Oud Naarden” totaal verwoest.

- I. In een giftbrief van 17 Mei 1350 reeds gaf Graaf Willem V (uit het Beijerse Huis) toestemming tot het stichten van

een nieuwe stad op een andere plaats; „omdat 's Graven landen met deze veste wel gesloten waren”.

Hoe deze versterking er uit zag weten wij niet; op sommige plaatsen wordt gesproken van „vaste muyren, met wijngaerden bewassen”.

- II. Deze vesting werd in de jaren 1489—1491, na een noodlottige brand, waardoor de stad geheel ten onder ging, volkomen vernieuwd. Een schilderij, voorstellende de moord van 1572 en de stedenatlas van VAN DEVENTER, geven een beeld van hoe Naarden er in deze periode uitzag. Een ommuring met weergang en nissen zoals wij die kennen uit de tekening van de Amsterdamse stadsmuur door CORN. ANTHONISZ., met zeven, de toegangen versperrende poorten.

Na de reeds genoemde uitmoording in 1572 werden de Gooise boeren gedwongen om de muren te slopen en de gracht te dempen.

- III. De in 1579 begonnen herbouw vertoonde het beeld van een onregelmatige vijfhoek met vijf zeer kleine bastions en aan de Larense kant een halfbastion en met lange courtines. Deze sterkte viel op 20 Juni 1672 de Fransen in handen en werd op 12 September 1673 door Stadhouder Willem III weer op hen veroverd.

- IV. Onder de krachtige leiding van Prins Willem III, in weerwil van de tegenwerking van de Amsterdamse Regering dier dagen, werd na 1675 deze zeer verouderde en vervallen vesting omgebouwd in de vorm waarin wij haar heden nog kennen. Vermoedelijk is de oorspronkelijke opzet van d'Yvoy nader gewijzigd door NICOLAAS WITSEN. De plannen voor de binnendijkse fronten zijn, blijkens een vestingplan, op perkament getekend en voorzien van de handtekening van de Stadhouder, door de Prins in 1679 vastgesteld.

Deze herbouw was in het jaar 1685 voltooid. De nieuwe sterkte werd in 1787 door de Pruisen beschoten en bezet, waarna van 1795 tot 1814 de Fransen er heerschappij voerden.

Na de Franse tijd kwamen steeds meer gebreken aan het licht, waarvan een van de voornaamste was de totale afwezigheid van behoorlijke bomvrije onderkomens.

- V. Eerst tegen het jaar 1860 werd begonnen met het tot stand brengen van de nodige verbeteringen. Buiten de vesting verreezen o.a. het Offensief voor Naarden, de Werken aan de Karnemelksloot, het vernieuwde Ronduit en de Batterijen aan de Koedijk en Vooruit Bussum, later voorzien van bomvrije onderkomens en munitiemagazijnen, terwijl ook de nodige toegangs- en terugtochtswegen werden aangelegd. In de vesting zelf werden in de verschillende bastions grote bomvrije kazernes, zoals Oud-Molen, Oranje en Promers, gebouwd en overal, waar dit nodig werd geacht, kazematten, magazijnen, remises, ja zelfs een volledige bomvrije slachterij en broodbakkerij aangebracht. Hiermede is een bedrag van 2 miljoen gulden gemoeid geweest.

Bij K. B. van 28 Mei 1926 werd de vesting Naarden (met bijbehorende werken) als verdedigingswerk *opgeheven*, doch zij bleef aangewezen als Monument van Kunst en Historie. Spreker wekte tenslotte op, met het 600-jarig bestaan op 17 Mei 1950 in zicht, dit monument „duurzaam in stand te houden voor het nageslacht”.

BIJLAGE 2.

Rijkscommissie voor de Monumentenzorg.

Historische vestingwerken, in 1948 in restauratie of waaromtrent werd geadviseerd.

I. *Restauraties; herstellingen, enz.*

Liniën van *Doesburg* (begin restauratie der wallen).

Vesting *Gorinchem* (beplanting gedeelte der wallen).

Kroonwerk te *Klundert* (voortzetting der restauratie).

Hoge fronten te *Maastricht* (restauratie der aardwerken kwam bijna gereed).

Muurtoren, c.a. te *Rhenen* (z.g. „bastion” bij Koningin Elisabethplantsoen).

Wallen van *Sluis* (herstel oorlogsschade en beplanting van de wallen).

Vesting *Willemstad* (voortzetting herstel idem en idem).

Hoornwerk te *Zutphen* (Bekledingsmuren in beteren staat gebracht).

II. *Adviezen*, uitgebracht betreffende:

Biervliet (waarde der vestingwerken in het uitbreidingsplan).

Blokzijl (tracee verkeersweg t.o.v. Westelijke stadswallen).

Doesburg, vestingliniën (verpachtingen van gras- en rietgewas en jacht; beplanting van de wallen; tracee nieuwe Rijksweg).

Voorm. *Duitse* verdedigingswerken (waarde als monument).

Elburg (stadsmuren en muurtorens; gezicht op de vesting).

Gorinchem (bepanting W. en Z. wallen; herstel bastion VI; verbreding waldoorgang bij Arkelpoort).

Groenlo (bepanting, c.a. van ravelijn Styrum).

's *Hertogenbosch* (behoud enveloppe fort Isabella).

Hulst (wijziging uitbreidingsplan t.a.v. ravelijn Dubbele poort).

Nieuwpoort (idem idem buiten Oostelijke vestinggracht).

Stevensweert (wijziging uitbreidingsplan ter plaatse van de vroegere vestingwerken).

Valkenburg (Z.H.) (behoud van gedeelte Romeins castellum).

Veere (bepanting van de wallen).

Zwolle (betekenis van het z.g. Engelse Werk als monument).

's-Gravenhage, 7 April 1949.

De Luitenant-Kolonel der Genie b.d.

lid der Rijkscommissie,

W. H. SCHUKKING.

INHOUD.

	bladz.
Inleiding	1
Besturen, commissiën en correspondentschappen	2
Leden, donateurs en begunstigers	2
Financiële toestand	3
Vergaderingen, bezoeken, excursies	4
Tentoonstellingen, lezingen en verdere propaganda	4
<i>Bemoeiingen der Stichting met historische vestingwerken:</i>	6
Groningen	7
Friesland	7
Drente	7
Overijssel	7
Gelderland	8
Limburg	9
Noordbrabant	10
Noordholland	13
Utrecht	15
Zuidholland	15
Zeeland	16
Aanwinsten	18
Besluit	20
 Bijlage 1 Kort overzicht van de lezing, op de Jaarvergadering van 1948, gehouden door de Heer C. A. DE BRUIJN over: <i>De geschiedenis der vesting Naarden</i>	 20
Bijlage 2 <i>Rijkscommissie voor de Monumentenzorg.</i> Historische vestingwerken, in 1948 in restauratie of waaromtrent werd geadviseerd	22